

УДК 343.2.01

Є. М. Вечерова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ДОКТРИНА: ОКРЕМІ ТЕОРЕТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПИТАННЯ

Постановка проблеми. Про кримінально-правову доктрину зараз згадують майже всі, хто має хоча б якесь відношення до наукової діяльності, чи вважає себе таким, що займається наукою. Багато публікацій присвячено кризі сучасної кримінально-правової доктрини, перспективам її подальшого розвитку та вдосконалення (особливо в контексті впровадження та нормативного закріплення категорії кримінального проступку). При цьому, як справедливо підкреслює Є.Ю. Полянський, «...деякі автори явно зловживають відповідною термінологією, намагаючись всіляко надати своїм розробкам наукоподібність» [1, с. 200]. Таке занадто широке та свавільне оперування поняттям «кримінально-правова доктрина» врешті-решт призводить до розмивання його істинного змісту, закладеного в нього відповідно до правил семантики та формальної логіки.

Стан дослідження свідчить, що окремі аспекти кримінально-правової доктрини традиційно вивчаються в контексті вчення про джерела кримінального права (П.П. Андрушко), або в руслі досліджень про кримінально-правову політику (П.Л. Фріс) чи тенденції розвитку сучасної кримінально-правової науки (В.О. Туляков), або судової практики та законодавства (О.М. Костенко).

Однак викладений у них матеріал стосовно кримінально-правової доктрини носить зазвичай хоча й цінний, але все ж таки фрагментарний характер.

З огляду на зазначене, **метою даної статті** є аналіз сутнісних характеристик кримінально-правової доктрини та її співвідношення з низкою суміжних категорій.

Виклад основного матеріалу. В етимології існує дві версії про витоки терміна «доктрина». Згідно з першою версією, яка, до речі, є превалюючою, «доктрина» від лат. *doctrina* – вчення, наука. Інші мовознавці посилаються на споконвічно російське походження терміна «доктрина». «Дока» на Русі – це знавець, путня людина, той, хто дійшов до вирішення будь-якої задачі своїм розумом [2, с. 11].

У сучасній довідково-інформаційній літературі за основу визначення береться саме латинська версія і під доктриною розуміється вчення, наукова або філософська теорія, система поглядів, керівна політична програма [3, с. 273].

Слід відзначити, що сьогодні навіть серед теоретиків права, котрі, як відомо, «задають тон» у сфері розуміння правової доктрини як такої, відсутня єдність думок щодо її узагальнюючого визначення, не кажучи вже про такий специфічний її різновид, як кримінально-правова доктрина.

Так, в одному з останніх дисертаційних досліджень у галузі теорії держави та права цілком справедливо констатується той факт, що «...поліваріативність вживання терміна «доктрина» свідчить про складність і великий ступінь варіативності явища, яке цей термін позначає» [4, с. 19].

На думку іншого авторитетного спеціаліста-теоретика С.В. Бошно, «...доктрина належить до правових явищ, які не тільки багаторазово змінювали і змінюють свій

правовий статус, але й прагнуть розчинитися в науці, судовій практиці, релігії, загальних принципах і інших формах та джерелах права» [5, с. 70]. Продовжуючи свої розмірковування стосовно системоутворюючого характеру правової доктрини, яка «замикає» на собі всі інші джерела права, вчена приходиться до висновку про те, що «...доктринальні засади повинні мати й законодавство, й судова практика, й інші джерела права» [5, с. 79].

О.О. Малиновський пише про те, що кримінально-правова доктрина не тільки становить основу кримінально-правової науки, а й дуже часто є керівництвом для законодавця та надійним орієнтиром для правозастосувача [6, с. 3].

З точки зору О.М. Костенка, кримінально-правова доктрина – це форма існування правової культури людей, які застосовують Кримінальний кодекс [7, с. 43].

Не оспороючи значущість та затребуваність досліджуваного феномена в сучасних умовах, далі спробуємо з'ясувати, чим саме це обумовлено. Тобто в чому ж конкретно полягає специфіка кримінально-правової доктрини?

Як представляється, відповідь на дане запитання є неможливою без попереднього порівняння кримінально-правової доктрини з такими суміжними категоріями, як «кримінально-правова наука», «кримінально-правова концепція», «кримінально-правова парадигма» та «кримінально-правова ідеологія», між якими дуже часто та безпідставно ставиться знак рівності.

Наука – це сфера людської діяльності, функція якої – вироблення та теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність; одна з форм суспільної свідомості [8, с. 876].

Варто зазначити, що терміни «наука» і «доктрина» за обсягом і функціями не збігаються, взагалі не є тотожними [9, с. 43]. Не вся наука – доктрина, і не вся доктрина – наука [5, с. 73]. Самі по собі результати науки, втілені в певних творах, ще не становлять доктрини. Для доктрини принципове значення має її дієвість, визнаність, авторитетність, широта розповсюдження та впливовість на суспільні відносини [5, с. 72]. Становлення певних наукових ідей до доктринального рівня являє собою дуже тривалий та багатоетапний процес. Крім того, доктрини, на відміну від наукових праць, як правило, представлені школами, ідеями, а не особистостями. Навіть якщо вони й зберегли імена своїх легендарних авторів, це не має принципового значення [5, с. 73].

У даному випадку показовою є позиція О.О. Малиновського, який кримінально-правову доктрину розглядає в широкому та вузькому значенні. У першому випадку кримінально-правова доктрина – це «...сукупність кримінально-правових вчень, які визначають основні теоретичні підходи до вирішення питань злочинності та карності діянь» [6, с. 3]. До таких належать просвітницько-гуманістична теорія, класична школа кримінального права та антрополого-соціологічна теорія, а також сучасні концепції (наприклад, неокласицизм) [6, с. 3]. Кримінально-правова доктрина у вузькому значенні являє собою вчення, що містить основні теоретичні положення, які стосуються окремих інститутів та норм кримінального права (наприклад, вчення про об'єктивну сторону злочину) [6, с. 3].

«Концепція» (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – певний спосіб розуміння, трактування будь-якого явища, основна точка зору, керівна ідея для їх

висвітлення, провідний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності [8, с. 633]. Правова концепція є важливим засобом розвитку юридичної науки та розробляється як окремими правознавцями, так і колективами юристів – учених і практиків [10, с. 339].

Інколи термін «кримінально-правова концепція» носить легальний характер та може бути включений у назву окремих нормативно-правових актів, що підвищує його авторитетність. У якості прикладів можна навести, зокрема, Концепцію реформування кримінальної юстиції України, затверджену Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311 [11], або Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджену Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597 [12]. Однак це зовсім не дає підстав для того, щоб вважати концепцію та доктрину синонімами, хоча саме «...через поняття науки концепція зближується з доктриною» [4, с. 46-47].

Як вже згадувалося, доктрина представляє собою об'єктивно обумовлену, установлену систему поглядів на право та пов'язані з ним різного роду правові явища. Зміст доктрини не можуть становити несталі точки зору [13, с. 10-11]. Інакше нові концепції, що висувуються, будуть або «доктринальною гіпотезою», або приватною думкою вченого (практика) чи групи вчених (практиків) [13, с. 10-11]. Інколи для того, щоб концепція отримала статус доктрини, потрібні цілі століття. Тобто доктрина носить більш статичний характер порівняно з концепцією, а остання є проміжною ланкою між гіпотезою та доктриною.

«Парадигма» (від грецьк. *paradeigma* – приклад, зразок) – 1) наукова теорія, втілена в системі понять, які виражають сутнісні риси дійсності; 2) вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем та їх вирішення [8, с. 977].

Первинне застосування цей термін отримав у природничонаукових галузях. В юриспруденції термін «парадигма» стали вживати порівняно недавно. Це пов'язано з неоднозначністю його інтерпретації. Зокрема, у багатьох публікаціях одне й те саме явище називають і парадигмою, і концепцією, і ідеєю і т. п. [14, с. 19].

Найбільш поширеним і загальноприйнятим визначенням парадигми на сьогоднішній день є те, що запропоноване Т. Куном у роботі «Структура наукових революцій». Парадигми, на думку Т. Куна, – це «визнані всіма науковими досягнення, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішень» [14, с. 19].

Аналогічний контекст у поняття парадигми вкладає й І.Я. Гонтар, коли пише про те, що «...ряд тверджень, які містяться в теорії кримінального права, вже давно набули статусу парадигм, що не терплять жодних сумнівів у їх істинності» [15, с. 19].

Досить абстрактно підходить до визначення парадигми А.Е. Жалінський, на думку якого остання являє собою «...найбільш загальні судження про природу та призначення кримінального права, які так чи інакше впливають на кримінально-правову науку, а також усвідомлення й формування кримінальної політики, кримінального законодавства, практики правозастосування і проявляються у визначенні цих явищ» [16, с. 123]. За таким критерієм, як «...відношення суспільства, тобто його владних структур, до використання насилля, яке визнається легітимним...», вчений виокремлює такі види парадигм кримінального права: парадигму

кримінально-правового придушення, символічну парадигму кримінального права, парадигму бюрократичного присвоєння кримінального права (бізнес-парадигму) та парадигму раціонального використання кримінального закону [16, с. 124-128].

Щодо співставлення доктрини та парадигми, то можна зазначити таке. Як уже говорилося, однією з характерних рис доктрини є тривалість її формування та довгострокова життєздатність.

Наприклад, правова доктрина Стародавнього Риму з точки зору мовознавства створила унікальні та до цих пір застосовувані в багатьох правових системах світу чіткі, лаконічні та практичні конструкції і вислови – сентенції. Так, у фразі «*nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali*» (нема злочину без покарання, нема покарання без закону, нема злочину без законного покарання) втілюються принципи законності та невідворотності покарання за правопорушення [2, с. 68].

На відміну від доктрини парадигма діє лише протягом певного проміжку часу. Інакше кажучи, іманентно притаманною рисою парадигми як певної моделі, зразку, шаблону є її змінюваність. На зміну одній парадигмі приходять інші, що в сукупності й забезпечує суть наукового прогресу. Саме тому парадигма має більше спільних рис із концепцією, ніж з доктриною.

«Ідеологія» – це система ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових і політичних знаннях та уявленнях [3, с. 659].

Відмінності між доктриною та ідеологією полягають у такому. Доктрина, як правило, має наукове походження. Ідеологія ж відображає погляди певного прошарку або класу людей, що перебувають у владі, тобто політичні інтереси [17, с. 257].

Показовим у цьому відношенні є радянський період. Більшість лозунгів ідеологічного змісту, які проголошувалися Радянською державою, є так звані «публічними обіцянками». Зокрема, побудувати комунізм, повернути ріки проти течії та багато іншого. Ці приклади демонструють відсутність зв'язку між ідеологічними деклараціями та науковими авторитетними творами [5, с. 76].

Крім того, доктрина має докази своїх тез, вона раціональна. Ідеологія ж більше націлена на свідомість та тяжіє до релігійного способу впливу на суспільство. Вона виграє своєю дієвістю й ефективністю в регулюванні суспільних відносин, що забезпечується за рахунок державної підтримки [5, с. 76].

Резюмуючи вищевикладене, доходимо таких висновків.

Кримінально-правова доктрина – це авторитетне наукове дослідження, яке витримало перевірку часом, про злочинність та карність діяння в цілому або окремі інститути та норми кримінального права.

Кримінально-правова доктрина і кримінально-правова концепція є категоріями, що збігаються частково. Лише загальновизнана кримінально-правова концепція може стати кримінально-правовою доктриною.

Строк життєздатності кримінально-правової доктрини набагато більший, ніж у кримінально-правової парадигми, що й підтверджує її базовий та основоположний характер стосовно останньої.

Кримінально-правова доктрина відрізняється від кримінально-правової ідеології науковою обґрунтованістю та раціональністю своїх суджень.

Література

1. Полянский Е.Ю. К вопросу о понятии правовой доктрины / Е.Ю. Полянский // Питання удосконалення методології сучасної юриспруденції. – 2012. – С. 200–203.
2. Васильев А.А. Правовая доктрина как источник права: вопросы теории и истории : [монография] / А.А. Васильев. – Барнаул, 2008. – 188 с.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : „Укр. енцикл.“, 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – 744 с.
4. Мадаев Е.О. Доктрина в правовой системе Российской Федерации : дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е.О. Мадаев. – Иркутск, 2012. – 254 с.
5. Бошно С.В. Доктрина как форма и источник права / С.В. Бошно // Журнал российского права. – 2003. – № 12. – С. 70–79.
6. Малиновский А.А. Доктрина как источник уголовного права (сравнительно-правовые аспекты) / А.А. Малиновский // Международное уголовное право и международная юстиция. – 2009. – № 1. – С. 3–6.
7. Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина / О. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43–47.
8. Советский энциклопедический словарь. – М. : «Советская Энциклопедия», 1980. – 1600 с.
9. Євграфова Є. Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення / Є. Євграфова // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – С. 43 (С. 40–51).
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : „Укр. енцикл.“, 2001. – Т. 3 : К-М. – 2001. – 789 с.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 79.
12. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 р. № 597 // Офіційний вісник Президента України. – 2011 – № 16. – Ст. 748.
13. Егоров А.В. Правовая доктрина как объект сравнительного права / А.В. Егоров // Право и политика. – 2004. – № 9. – С. 10–15.
14. Шаханов В.В. Правовые парадигмы : дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В.В. Шаханов. – М., 2006. – 193 с.
15. Гонтьар І.Я. Парадигми в уголовном праве и реальность / И.Я. Гонтьар // Правоведение. – 2002. – № 6. – С. 140–149.
16. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен : теоретико-инструментальный анализ / А.Э. Жалинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
17. Васильев А.В. Теория права и государства : [учебник] / А.В. Васильев. – М. : Флинта, 2008. – 440 с.

Анотація

Вечерова Є. М. Кримінально-правова доктрина: окремі теоретико-етимологічні аспекти питання. – Стаття.

У статті аналізується кримінально-правова доктрина як комплексний багатоаспектний феномен. Розкриваються її ознаки. Здійснюється відмежування кримінально-правової доктрини від таких суміжних категорій, як кримінально-правова наука, кримінально-правова концепція, кримінально-правова парадигма та кримінально-правова ідеологія.

Ключові слова: доктрина, кримінально-правова доктрина, наука, концепція, парадигма, ідеологія.

Аннотация

Вечерова Е. Н. Уголовно-правовая доктрина: отдельные теоретико-этимологические аспекты вопроса. – Статья.

В статье анализируется уголовно-правовая доктрина как комплексный многоаспектный феномен. Раскрываются ее признаки. Осуществляется отграничение уголовно-правовой доктрины от таких смежных категорий, как уголовно-правовая наука, уголовно-правовая концепция, уголовно-правовая парадигма и уголовно-правовая идеология.

Ключевые слова: доктрина, уголовно-правовая доктрина, наука, концепция, парадигма, идеология.

Summary

Vecherova E. M. Penal doctrine: some theoretical etymological aspects of the question. – Article.

Penal doctrine as multiple-aspect phenomenon is being analyzed in the article. Its main factors are disclosed. Penal doctrine is being distinguished from its closely-related concepts such as penal science, penal concept, penal paradigm and penal ideology.

Key words: doctrine, penal doctrine, science, concept, paradigm, ideology.

УДК 343.21

Т. В. Колеснікова

НАСЛІДКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ЕТИМОЛОГІЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

Нині широкий науковий загал плідно досліджує визначення нового для вітчизняного кримінального права поняття кримінального проступку. З набранням у 2012 році чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України цей термін знайшов своє відображення в його нормах. Проте етимологічні та правові питання наслідків кримінальних проступків залишилися й потребують наукового визначення.

Стрімкі зміни в соціальній сфері, поява нових форм злочинної діяльності вимагають від фахівців подальших наукових досліджень у галузі формування понятійного апарату науки кримінального права. Науковці стверджують, що тексти кримінально-правових норм обов'язково повинні проходити термінологічну та правову експертизи. Завданнями таких експертиз є концептуальна, системно-юридична, юридико-технічна оцінка. Особливе значення має експертиза оцінки мови й термінології закону, текст якого має бути викладений стисло, літературною мовою, зрозуміло, точно, фразами нескладної конструкції, без зайвого перевантаження [3, с. 24]. Вказане стосується також визначення поняття й аналізу юридичної природи наслідків кримінальних проступків. Саме в цьому й полягає актуальність розгляду питань, окреслених у статті.

Окремим аспектам визначення поняття, класифікації й значення наслідків у кримінальному праві приділялась увага в публікаціях С.В. Албула, П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, П.С. Берзіна, В.І. Борисова, Я.М. Брайніна, Б.В. Волженкіна, С.Б. Гавриша, В.О. Глушкова, В.К. Грищука, Н.О. Гурорової, Л.М. Демидової, А.Е. Жалінського, В.М. Кудрявцева, П.С. Матишевського, А.А. Музики, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, М.І. Панова, В.С. Прохорова, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, В.Д. Філімонова, М.І. Хавронюка, С.А. Хімченко, С.С. Яценка та інших. Однак, на нашу думку, подальший науковий пошук повинен сприяти поповненню кримінально-правового тезаурусу й з'ясуванню природи злочинності. Саме тому метою статті є аналітичне опрацювання існуючих точок зору й вироблення єдиного підходу до визначення поняття та юридичної природи наслідків кримінальних проступків у теорії кримінального права.